

Ролята на гражданския брак и извънбрачната раждаемост в съвременното общество

Елеонора Христова-Атанасова^{1,2}

¹ Катедра по Социална медицина и обществено здраве,
Факултет по обществено здраве,
Медицински университет – Пловдив
² Институт по редки болести, Пловдив

Резюме

Възпроизводството е основната функция на семейството, като създаването на семейство започва с брака. Въпреки това, бракът като юридическо регулиране на семейните отношения не може напълно да удовлетвори интересите на демографията, тъй като възпроизводството не се ограничава само до регистрираните бракове. Извънбрачната раждаемост също играе роля и поставя специфични проблеми пред обществото. През последните 20 години в България се наблюдава устойчива тенденция, при която институцията на семейството като юридически съюз губи своята значимост. Броят на сключените бракове намалява, докато съжителствата без брак нарастват значително.

Настоящата публикация има за цел да представи и анализира настоящите тенденции за ролята на гражданския брак и извънбрачната раждаемост в съвременното общество.

Ключови думи: граждански брак, извънбрачни раждания, кохабитация, семейство

The role of legal marriage and nonmarital childbearing in modern society

Eleonora Hristova-Atanasova^{1,2}

¹ Department of Social Medicine and Public Health,
Faculty of Public Health, Medical University of Plovdiv
² Institute of Rare Diseases, Plovdiv

Abstract

The primary function of the family is reproduction, and the establishment of a family commences with marriage. Nevertheless, marriage, as a legal framework for family relations, is unable to completely align with the interests of demography, as reproduction is not restricted to registered marriages. Nonmarital childbearing also impacts and provides unique challenges to society. Bulgaria has witnessed a consistent decline in the importance of the family as a legal union over the past two decades. The number of marriages is declining, while the number of cohabitations without marriage is significantly increasing.

The aim of this article is to present and analyse current trends in the role of legal marriage and nonmarital childbearing in society.

Keywords: legal marriage, nonmarital childbearing, cohabitation, family

Кореспонденция:

Д-р Елеонора Христова-Атанасова, гм
e-mail: eleonora.hristova@mu-plovdiv.bg

Correspondence:

Dr. Eleonora Hristova-Atanasova, MD, PhD
e-mail: eleonora.hristova@mu-plovdiv.bg

Въведение

Семейството представлява основна социална единица, която играе критична роля в човешкия живот и обществото, удовлетворявайки основните човешки потребности. Репродуктивното здраве и нагласи са съществен компонент от общото здраве и оказват значително влияние върху демографското развитие и общественото здраве на гадена страна [1]. Те са както резултат от икономическото, социално и човешко развитие, така и предпоставка за бъдещите успехи или проблеми, свързани с човешкото възпроизводство [2].

Семейното планиране предоставя възможност на индивидите и двойките да определят броя на децата си и времето на тяхното раждане [1]. Чрез предварително планиране на семейството се подобрява репродуктивният живот на двойката и се дава възможност за информиран избор относно възпроизводството и благополучието [3-4].

Възпроизводството е основната функция на семейството, като създаването на семейство започва с брака. Въпреки това, бракът като юридическо регулиране на семейните отношения не може напълно да удовлетвори интересите на демографията, тъй като възпроизводството не се ограничава само до регистрираните бракове. Извънбрачната раждаемост също играе роля и поставя специфични проблеми пред обществото. Настоящата публикация има за цел да представи и анализира настоящите тенденции за ролята на гражданския брак и извънбрачната раждаемост в съвременното общество [1,5-6].

Материали и методи

Извършен е преглед и анализ на рецензирани научни публикации, публикувани след 2000 г. в базите данни PubMed и Web of Science. Разгледани са здравни програми, препоръки и официални демографски данни. За целите на обзора е събрана информацията относно съжителство с граждански брак, кохабитация, съжителство без граждански брак и извънбрачни раждания.

Използваните ключови думи и комбинации за търсене на български и английски език включват: граждански брак, извънбрачни раждания, кохабитация, семейства. В допълнение са разгледани библиографиите на всички значими публикации по темата.

Резултати и обсъждане

В световен мащаб се наблюдава нарастване на броя на семействата, които живеят заедно, без да сключват брак. Съжителството без брак често се възприема като тест или временно решение при невъзможност за сключване на брак. Този модел често се свързва с хора с висше или по-високо образование и социален статус, които не желаят да имат

деца [7-8].

В Западна Европа при моделът на семейство се наблюдава късно сключване на граждански брак, особено при жените, и малка възрастова разлика между съпрузите. Значителен брой жени остават неомъжени и създават домакинства без да встъпват в брак [9-10]. Моделът на късния брак ограничава раждаемостта. В този случай методите за предпазване от нежелана бременност водят до отлагане на брака, отколкото до потискане на раждаемостта. Новият тип възпроизводство се характеризира с решаващото влияние на съзнателното репродуктивно поведение. Тя се влияе предимно от образованието на родителите, грижите за детето и материално-битовите условия [11].

Съжителството без брак не е ново явление в Европа. През 1965 г. Джон Хайнал открива, че Европа е разделена на две зони с различни брачни модели. В Западна Европа брачността и раждаемостта са сравнително ниски, докато в Източна Европа и Средиземноморието се наблюдава ранен брак и висока раждаемост [12]. Исторически преглед показва, че съжителствата обикновено са били характерни за социално слаби хора, които не могат да се оженят поради икономически причини. Семейни двойки, които са против брака по идеологически причини, или за лица, които избират да живеят съвместно след развод или овдовяване. В някои страни съжителството се появява като преходна фаза, ограничена предимно при младите двойки, докато в други региони на Европа съжителството се възприема като алтернатива на брака [13-15].

Демографските особености на семействата се променят, което води до изменение във философските основи на взаимоотношенията. Бракът се възприема като старомоден и ограничаващ, а съжителството без сключен граждански брак като здравословен вариант. Родителите, живеещи на семейни начала, вярват, че техните деца по-лесно ще се адаптират към новите семейни отношения, така че бъдещ развод или раздяла ще имат по-малко неблагоприятни последици [14-16]. Това от своя страна води до двойки, които встъпват в брак на по-късна възраст, отложено семейното планиране, по-малко деца, повече самотни майки, повече родители, които съжителстват без брак, и по-малко деца, живеещи с омъжените си биологични родители [17-21].

Най-често мотивите, които подтикват хората да живеят в семейство са икономически и битови, морално-психологически, родителски и възпитателни, интимно-личностни [15-16]. Разногласията относно целите на брачния съюз оказват по-силен дезорганизиращ ефект върху съпругеските взаимоотношения в сравнение с различията в мненията за семейните роли. От особена важност за запазването на брачния съюз са справяне с междуличностните

отношения и добра комуникация между партньорите. Страхът от самота и сексуалните взаимоотношения се разглеждат като укрепващи отношенията фактори. С нарастването на средната възраст се увеличава усещането за самота и страхът от нея, както и нуждата от създаване на потомство [19]. От друга страна за дамите са по-важни семейни фактори като домашен уют и сексуалните отношения. Редица автори отчитат, че двойките създават семейство заради любов, нужда от деца, сексуални взаимоотношения и усещането за самота. Мотивът за брак „да не бъдеш сам“ е нараснал с 4-5 пъти в сравнение с преди 20 години [6,22].

През последните години в България се наблюдава устойчива тенденция, при която институцията на семейството като юридически съюз губи своята значимост. Броят на сключените бракове намалява, докато съжителствата без брак нарастват значително. За последните 20 г. броят и относителният дял на извънбрачните раждания нарастват значително [23-24]. През 2000 г. дялът на извънбрачните раждания възлиза на 38.4%, докато през 2013 г. достига 59.1% [3]. През 2021 г. дялът на извънбрачните раждания остава висок, над 60%, като за 79.8% от тези раждания има данни за бащата, което предполага, че тези деца се отглеждат в семейна среда от родители, живеещи в съжителство без брак. В селските райони относителният дял на извънбрачните раждания е по-висок в сравнение с градовете [25-28]. Тази тенденция води до раждането на първо дете преди сключването на брак, което представлява значителни социални и здравни предизвикателства, особено в контекста на глобалната икономическа криза [29-31].

Средната възраст при сключване на брак както при мъжете, така и при жените се увеличава, което е свързано с нарастването на броя на децата, родени извън брак. Промените във възрастовата структура на родилните контингенти показват, че възрастта, на която майките раждат първото си дете, също се увеличава, което води до съкращаване на интервалите между ражданията, през които е възможно раждането на здрави деца [29-30]. Официални демографски данни сочат, че най-много извънбрачни живородени деца са сред жените във възрастовата група 30-34 г. (жени), следвани от тези във възрастовите групи 25-29 г. (жени) и 20-24 г. (жени). По данни на НСИ през 2021 г. в България са отчетени 99.3% живородени деца, в сравнение с предходната година е налице спад от 0.7% [25-28].

Броят на сключените бракове в България намалява непрекъснато от 1945 г. насам, като най-значителното намаление се отчита след 1990 г. През 1990 г. коефициентът на брачност е бил под 7.0‰, през 1991 г. – 5.6‰, през 2014 г. – 3.4‰, а през 2021 г. – 3.9‰ [3, 25-28]. Освен това се

наблюдава трайна тенденция на увеличаване на средната възраст при сключване на брак както при мъжете, така и при жените. През 2000 г. тя е била 30.0 г. (мъже) и 26.4 г. (жени), а през 2014 г. достига 32.7 г. (мъже) и 29.4 г. (жени). При последното преброяване данните сочат, че средната възраст при сключване на първи брак е съответно 32.8 г. (мъже) и 29.8 г. (жени). За период от 7 г. средната възраст се увеличава с 0.1 г. (мъже) и 0.4 г. (жени), което не е така драстично както в периода между 2000 – 2014 г. [25-26].

Значително нараства и дялът на лицата, живеещи съвместно без сключен брак. През 2001 г. 4.7% (население на 20 г. и повече) е било в съжителство на семейни начала, а през 2011 г. този дял вече е почти два пъти по-голям – 9.4% [3]. Между последните две преброявания броят на тези семейства се увеличава, като през 2021 г. в съжителство без брак живеят 17.4% от всички семейства в страната. Семейните двойки с деца, живеещи без брак, съставляват 27.3% от всички семейни двойки с деца в страната, а в градовете относителният им дял е 26.0%, а в селата с 5% повече [25-28].

Това увеличение отразява промяната в социалните нагласи и предпочитания, при които все повече двойки избират съжителството като алтернатива на брака, оценявайки го като по-гъвкав и адаптивен начин на съвместен живот. От 1964 г. насам, коефициентът на брачност в ЕС е намалял от 8.0‰ до 4.2‰ през 2022 г. Тази низходяща тенденция се прекъсва от няколко междинни пика през 1989 г. (6.4‰), 2000 г. (5.2‰), 2007 г. (5.0‰) и 2018 г. (4.5‰) [29,30]. Значителното намаление, наблюдавано между 2019 г. (4.3‰) и 2020 г. (3.2‰), което може е ефект от пандемията COVID-19. От 2021 г. се отчита нарастване на коефициента на брачност, достигайки през 2022 г. (4.3‰) сходен с този преди пандемията. Най-високите коефициенти на брачност са регистрирани съответно в Унгария (6.6‰), Латвия (6.3‰) и Румъния (6.2‰). От друга страна по данни на Евростат, най-ниските коефициенти на брачност са отчетени в Словения, Италия (3.2‰) и Португалия (3.5‰) [29,32-35]. Демографските данни от страните членки на ЕС показват, че в някои държавите са наложени рестрикции по време на извънредната ситуация през 2020 г., които са довели до спад на брачността с повече от 50%, Ирландия (4.1‰ през 2019 г. срещу 1.9‰ през 2020 г.) и Малта (5.3‰ през 2019 г. срещу 2.2‰ през 2020 г.). Единствената страна, в която коефициентът на брачност се е увеличил през първата година на пандемията, е Унгария (6.7‰ през 2019 г. срещу 6.9‰ през 2020 г.). В България се отчита сходен феномен като останалите държави (4.2‰ през 2019 г. срещу 3.2‰ през 2020 г.), като е налице едно положително нарастване на коефициента до 3.9‰ и запазването му константно през 2021-2022 г. [25-28].

Делът на живородените извън брака показва нарастваща тенденция през последните десетилетия, като се е удвоил от 1993 г. (17.7%). През 2022 г. този дял е оценен на 42.2%, което означава, че 57.8% от децата са родени в брака. Този дял отразява промените в моделите на формиране на семейството наред с по-традиционния модел, при който децата са родени в брака [29,36-39]. Извънбрачните раждания се случват в немерителни връзки, сред съжителстващи двойки, самотни родители и в регистрирани партньорства. Извънбрачните раждания надвишават ражданията в брака в седем от държавите-членки на ЕС, Франция (където 65.2% от ражданията са извън брака), Португалия (60.2%), България (59.9%), Швеция (57.8%), Словения (57.3%), Естония (55.0%) и Испания (50.1%). Гърция е на другия край на спектъра, където повече от 80% от ражданията са в брак. Според последните налични данни от Евростат, извънбрачните раждания са се увеличили в 14 от държавите-членки на ЕС през 2022 г. в сравнение с 2021 г., като в България остават непроменени. От друга страна, показателят е намалял между 2021 и 2022 г. в шест държави-членки, като най-голямо намаление се наблюдава в Нидерландия (от 55.6% през 2021 г. до 42.1% през 2022 г.). Сравнявайки 2022 г. с последната преди пандемията година 2019, относителния дял на живородените извън брака се е увеличил във всички държави-членки, с изключение на четири, а именно Литва, Унгария, Нидерландия и Словения. Най-голямо намаление е регистрирано в Унгария (от 38.7% през 2019 г. до 25.0% през 2022 г.) и Нидерландия (от 52.4% през 2019 г. до 42.1% през 2022 г.) [29,30,32,40-44].

Заклучение

Анализът на съвременните тенденции в семейните отношения разкрива значителни изменения в концепцията и практиката на брака и семейството. Наблюдава се устойчиво намаляване на сключените бракове и увеличаване на съжителствата без брак. Нарасналият относителен дял на извънбрачните раждания през последните години в България представя нови социални и здравни предизвикателства.

Демографските и социални промени изискват адаптация на здравни политики и обществените нагласи към новите форми на семейни отношения. За да се осигури устойчиво развитие, е необходимо да се вземат предвид новите модели на съжителство и репродуктивно поведение, като се предоставят подходящи условия за подкрепа на семействата и децата в този динамичен контекст.

Библиография

1. Antić L, Djikanović B, Vuković D. Family planning among women in urban and rural areas in Serbia. *Srp Arh Celok Lek.* 2013;141(11-12):794-9.
2. Jennings JA, Sullivan AR, Hacker JD. Intergenerational transmission of reproductive behavior during the demographic transition. *J Interdiscip Hist.* 2012;42(4):543-69.

3. Национален статистически институт. Бракове, бракоразвоги и раждания в България в началото на 21 век. София, 2015.
4. World Health Organization. World health statistics 2016: monitoring health for the SDGs sustainable development goals. 2016.
5. Иванов И. Семейна педагогика. Аксиос, 1998.
6. World Health Organization. World health statistics 2016: monitoring health for the SDGs sustainable development goals. 2016.
7. Amato PR. The impact of family formation change on the cognitive, social, and emotional well-being of the next generation. *Future Child.* 2005 Autumn;15(2):75-96.
8. Anderson J. The impact of family structure on the health of children: Effects of divorce. *Linacre Q.* 2014;81(4):378-87.
9. Balbo N, Billari FC, Mills M. Fertility in Advanced Societies: A Review of Research: La fécondité dans les sociétés avancées: un examen des recherches. *Eur J Popul.* 2013 Feb;29(1):1-38.
10. Basten S, Sobotka T. Future fertility in low fertility countries. Vienna Institute of Demography Working Papers. 2013.
11. De Moor T, Van Zanden JL. Girl power: The European marriage pattern and labour markets in the north sea region in the late medieval and early modern period 1. *The Economic History Review.* 2010;63:1-33.
12. Duncan OD, Freedman R, Coble JM, et al. Marital fertility and size of family of orientation. *Demography.* 1965;2:508.
13. Berrington A, Perelli-Harris B, Trevena P. Commitment and the changing sequence of cohabitation, childbearing and marriage: insights from qualitative research in the UK. *Demographic Research.* 2015;33:327-62.
14. Brown SL, Manning WD, Payne KK. Relationship quality among cohabiting versus married couples. *J Fam Issues.* 2017;38(12):1730-53.
15. Lansford JE, Rauer A, Pettit GS, et al. Patterns of singlehood, cohabitation, and marriage in early adulthood in relation to well-being in established adulthood. *Res Hum Dev.* 2024;21(1):72-87.
16. Gassen NS. Increasing Cohabitation and Decreasing Marriage: Explanations. *The Oxford handbook of family policy over the life course.* 2023.
17. Behere AP, Basnet P, Campbell P. Effects of family structure on mental health of children: A preliminary study. *Indian J Psychol Med.* 2017;39(4):457-63.
18. Institute for Fiscal Studies. Cohabitation, marriage and relationship stability. 2010.
19. Gillespie D, Ahmed S, Tsui A, et al. Unwanted fertility among the poor: an inequity? *Bull World Health Organ.* 2007;85(2):100-7.
20. Rosen G, Glass DV, Eversley DEC, et al. Population in history: Essays in historical demography. *Milbank Mem Fund Q.* 1967;45(1):99.
21. Goldscheider F, Bernhardt E, Lappegård T. The gender revolution: A framework for understanding changing family and demographic behavior. *Popul Dev Rev.* 2015;41(2):207-39.
22. Mutambudzi M, Meyer JD, Reisine S, et al. A review of recent literature on materialist and psychosocial models for racial and ethnic disparities in birth outcomes in the US, 2000-2014. *Ethn Health.* 2017;22(3):311-32.
23. Akmad A, Abatayo AVL. Couples under one roof: A quantitative analysis on cohabitation and relationship dynamics. *J Arts Humanit Soc Sci.* 2024;1(3):38-44.
24. Министерство на здравеопазване. Национална здравна стратегия. 2012-2030. София, 2023.
25. Министерство на труда и социалната политика. Актуализираната Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България. 2012-2030 г. София, 2023.
26. Национален статистически институт. Статистически справочник „Преброяване 2021“. София, 2023.
27. Национален статистически институт. Население и демографски процеси 2023. София, 2024.
28. Национален статистически институт. Семейства в Република

- България към 7 септември 2021 година. София, 2022.
29. Национален статистически институт. Статистически справочник 2024. София, 2024.
 30. Eurostat. Fertility statistics. 2024.
 31. Eurostat. Marriage and divorce statistics. 2024.
 32. Stevenson B, Wolfers J. Marriage and Divorce: Changes and their Driving Forces. *J Econ Perspect*. 2007;21(2):27–52.
 33. Dunson DB, Colombo B, Baird DD. Changes with age in the level and duration of fertility in the menstrual cycle. *Hum Reprod*. 2002;17(5):1399–403.
 34. Baqui AH, Ahmed S, Begum N, et al. Impact of integrating a postpartum family planning program into a community-based maternal and newborn health program on birth spacing and preterm birth in rural Bangladesh. *J Glob Health*. 2018;8(2).
 35. Barclay K, Baranowska-Rataj A, Kolk M, et al. Interpregnancy intervals and perinatal and child health in Sweden: A comparison within families and across social groups. *Popul Stud (Camb)*. 2020;74(3):363–78.
 36. Barclay KJ, Kolk M. Birth intervals and health in adulthood: A comparison of siblings using Swedish register data. *Demography*. 2018;55(3):929–55.
 37. Bateman C. Maternal mortalities 90% down as legal ToP's more than triple. *South African Medical Journal*. 2007;97.
 38. Bloom DE, Canning D, Fink G, et al. Fertility, female labor force participation, and the demographic dividend. *J Econ Growth (Boston)*. 2009;14(2):79–101.
 39. Bloom DE, Canning D, Fink G, et al. The cost of low fertility in Europe. *Eur J Popul [Internet]*. 2010;26(2):141–58.
 40. Eurostat. Marriage and birth statistics - new ways of living together in the EU. 2015.
 41. Corselli-Nordblad L, Gereoffy A. Marriage and birth statistics-new ways of living together in the EU. *Eurostat Statistics Explained*. 2015.
 42. Van Braeckel D, Temmerman M, Roelens K, et al. Slowing population growth for wellbeing and development. *Lancet*. 2012;380(9837):84–5.
 43. Rubery J, Insarauto V, Sánchez-Mira N. Gender Equality in the EU: Why we Need a Renewed Commitment to Gender Mainstreaming. (October 21, 2024). *ETUI Research Paper - Policy Brief 2024.08*.
 44. Sear R, Coall D. How much does family matter? Cooperative breeding and the demographic transition. *Popul Dev Rev*. 2011;37(Suppl 1):81–112.